

1255

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Vol.}
Ser.

E72

Title: ^aKusavali Tika
^

892

C	Kirana vali Title (P. 3)	: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
sk	:	: Publisher
892	:	: Incomplete
892	:	: Remarks

सद्विशेषविशेषपुपसंक्रमतोविशेषोपसंक्रमणेबाधि।

कुःस्वजनाप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामुत्तरोत्तरापायेतदनंतराभावात्पक्षगतिः

४२

॥१॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ विद्यासंघोदयोदे कारुविद्यारुना हये ॥ यदुवेति नमस्तस्मै लस्मै विदि
 श्वतस्त्रिषे ॥१॥ यतोद्वयं गुणाः कर्म तथा जातिः परा परा ॥ विशेषाः समवायो वा तमाश्चरुपा
 स्महे ॥२॥ अर्थानां प्रविवेचना यजु गताम नैक मः शान्तये स नार्गस्य विलोकनाय गत ॥
 ॥३॥ कस्य यावार्थिनः ॥४॥ तत्तत्तामसं कृतं भीतय इमं विद्यावतां प्रीतये व्याते ते किं रणा बलं
 मुदयतः सत्तर्कं तेजो मयी म ॥५॥ अतिविरसमस्मरं मानवार्त्ता विहीनं प्रवितत वदु वे लप
 क्रियाजाल दुःखं ॥६॥ उद्विषसमम तं त्रं तत्र मेतद्वदं तिपुखल उद्विषो येनेऽनु कं प्यं त एते ॥७॥
 शास्त्रं मे सदा वारपयिष्यते तया कायवा इति नैः कृतं नमस्कारं शिष्या शिष्ये तु मादौ निवर्त्तते
 प्रणमेति ॥ कर्त्तव्यं चेदया पूर्वकाले त्रणामस्य कानिर्देशः ॥ भक्तिश्च दाति शयः इव

॥३॥

॥५॥

परापरगुरु ५२

॥१॥

नवैवं किमनेनेति वाच्यं प्रवितस्यास्त्वैव वलव नरविद्यवारत्तोपि कारतात्

र्षः प्रशब्देन द्योत्यते ॥ तथा कृतार्त्तादि परमेष्ठेन निर्मगलं भवति ॥ कृतमंगलेन वारखं कर्मनिर्विघ्नं प
 रिसमाप्यते प्रवीयते न ॥ आगममूलत्वाच्ची स्पर्धस्य व्यभिचारो न रोषाय ॥ तस्य कर्मकर्त्ता साधनवैग
 यहेतुकत्वात् ॥ सादृश्येपि विघ्नहेतुत्वं बलीयस्त्वात् ॥ न हि घने मुक्तमुदकमेकस्तृणस्तं को निवार
 यितुं न समर्थ इति तदर्थं नोपादीयते ॥ सजातीयप्रवयसंवलितस्य तस्यैव शक्तत्वात् ॥ नववि
 ष्टहेतुसद्भावनिश्चयाभावात्तद्वारणकारणमनुपादेयं ॥ तत्संदेहेपि तदुपायनस्य त्याग्यत्वात् ॥
 अमथानुपस्थितपरिपंथिभिः पार्थिवैर्द्विरदयश्च पतयो नाद्रियैरन्निति ॥ ईश्वरमित्यनेनैव
 अगदेतुत्वं हेतुमिति पुनर्विशेषणोपादानं प्रमाणस्वरत्नाय ॥ कार्यहि हेतुनाविना स्वात्मानमना
 पूर्वहेतुतया कर्त्तारमाप्तिपति ॥ ईश्वरपरसंनिहितो वा हेतुश्चोविशिष्ट एव श्रेयः समविशमनिमि
 त्तवर्त्तते ॥ प्रस्तुतशास्त्रहेतुत्वाद्वा हेतुमित्याह ॥ अर्थतेहियत्कणादोमुनिर्महे श्वरनियो गप्र

लक्षे ३

तेन र्थे

प्र

सादावधिगम्यशास्त्रप्रणेतवान् तं देतुं प्रमाणमात्रं मया संगृह्य प्रवक्ष्यामि तदा त्वयः ॥ अतः
श्रुत्वा मादनुपश्रुत्वा त्वत्प्रणेतृमात्रं मुनिप्रणम्य तनुसज्यते ॥ यद्यपि गुरुतमगुरुतरगुरुक्रमे
लोवप्रणामः किंपतदप्यपिशिष्टावागदेव लभ्यते तथापि शिष्यशिस्तये क्रमोपनिबद्धो
ति ॥ तथा वमुनिप्रणतेः पश्चाद्वावेदं ते सन्निधिसिद्धमवधित्वमीश्वरप्रणामस्यैव तदतिमं
रूपयोजनमित्यपि न वाच्यं ॥ श्रुतिप्राप्ते प्रकरणादीनामनवकाशात् ॥ अथ वायतः शुश्रूषवः
श्रवणदिपटवः श्रोत्रिणो नस्य कुर्यान्ते वासिन उपसेदुरतो वक्ष्यत इत्यनेन संबुद्धते अन्य
पारम्पर्यसदितं स्मृदित्यपि शिष्टावागदेव लभ्यते ॥ एवं शिष्टिते शिष्टा अवितथा कुर्युः ॥ तथा वा
नविशिन्नसंप्रसार्य वीर्यवद्वशास्त्रं स्मृतं यतो विद्ये बहो अस्य कायान्नरुक्ते यत्तायनमात्रं

श्रीः ॥

॥ २ ॥

तमा

॥ २ ॥

वीर्यवती तथा स्यामिति । एतेन सोत्रमप्यतः परं व्याख्यातं पदार्थधर्मसंग्रह इति ॥ पदा
र्थोद्वाह्यस्तेषां धर्मास्तएव वापुस्परं विशेषणीभूताः ते अनेन संगृह्यन्ते शास्त्रेनाना
म्यानास्थिता एकत्र संकलय्य कथ्यत इति संग्रहः संप्रकृतो वक्ष्यते प्रकरणशुद्धेः संग्रह
पदेनैव दर्शितत्वात् । वैशद्यं लघुता कृत्स्नता च प्रकर्षः । सूत्रे वैशद्याभावात् भाष्यस्य
विस्तृतत्वात् प्रकरणानां वैकदेशविषयत्वात् । एतेनाभिधेयं दर्शितं भवति । नवतस्य
तीतावपि प्रेक्षावाच्ययोजनं विना प्रवर्तत इति तदाह महोदय इति । महान् उदय उदयो
ज्ञानमिति यावत् सोऽस्माद्भवतीति मयोदयः संग्रहोक्तः । ततः किं न ह्ययं पुरुषाश्च
कृते पदार्थाः केवतेषां धर्मा इत्यत आह इत्येति । अत्र के पदार्था इत्यपेक्षाया पदार्था

西·三·天

स्योत्पादयितुमशक्यत्वात्॥ उपपन्नानां वाचस्पत्याणां तन्निमित्तमिति चेत् ताना अनुपपन्नवस्थापितत्वात्
त्वात् न हि शरीरनिर्पेक्षा तस्मिन्निमित्तं भवति यो ग्राह्यासमाध्यात् तस्य। अन्यथा अन्यथा ग्राह्या
पप्रसंगात्। शरीरादिनिवृत्तावनुपपन्नवस्थितस्य अनुपपन्ने तस्मिन् शरीरादिनिवृत्तिरिति
अथ शरीरादिकमपि विवृत्तविलसितमात्रं न तु वास्तवत्वं तस्य भिन्नायः। अत्र वक्ष्यते। वेदंति
नामपि केवलमविद्यायां निवृत्तायां केवलमात्रेण पूर्वर्गे वर्तते इति मते न नो विवादः। न पुनः
पुत्राय प्रियो भवति। अने वै पुत्रः प्रियो भवतीत्यादि श्रौतोपपत्तिबलात् सर्वस्यात्रोपाधिकं
प्रियत्वं स्वभावतस्तत्त्वेनैव प्रिय इति पुनरवशिष्यते तत्रापि वक्ष्यते। नो विवृत्तत्वात् स्वकार्य
मपीष्टरूपानं शरीरमन्तरेणानिर्द्युतः कार्यमेव सुखरूपमप्यवर्गस्तीति वदन् स्वयाविशेषो न
यमिति त्रयमपि तत्कृतं तः। एतेन पारतं अंबधः स्वातं व्यमुक्तिरिति गतार्थः। न हि पारतं अं

1184

स्वरूपतो हेयमपि तु दुःखहेतुतया यो स्वातंत्र्यमपि यद्दुःखतत्साधननिवृत्तिस्तदो मिति ब्रूमः ॥ ऐ
श्वर्यं वे कार्ये तया तदपि साधनपरतन्त्राद्यिवेति दुःखाकारत्वादेयमेवेति । तस्मादनिष्टनिवृत्ति
रात्यंतिका निश्चेयसमिति ॥ न पुरुषार्थी ये सुखस्यापि हानिरिति चेन्न । बहुतरदुःखानुविद्धत्वं
या सुखस्यापि प्रेक्ष्य देयत्वात् । मधुविषसंस्पृष्टज्ञानं व भोजनं कृत्य सुखवत् । तथापि दुःखादि
न्तिरपुरुषार्थः । अनागतस्य निवर्तयेति तु मशक्यत्वात् वर्तमानस्य च पुरुषप्रयत्नमंतरेत्येव
विरोधिगुणो न रोपनीयत्वनिवर्तनीयत्वात् । अतीतस्यातीतत्वादेवेति चेत् न ॥ हेतुचूरे
पुरुषभाषायात् । प्रायश्चित्तवत् । इन्द्रियाणां संश्लेषात् । तथा हि मिथ्याज्ञान
संवासनमिह संसारमूलकारणम् । तच्च तल्लक्षणेन विरोधिनानिवर्त्यते ॥ तं निवर्तौ शगाद्यपा

के. ३. म.

च २ वि ३

येव ते रपाया तः। ज्ञापायस्तथा वदुःखसंतानो ह्येदः। तत्र तत्त्वज्ञानं पुरुषप्रयत्नसाध्यमिति किं पुनर
 त्रप्रमाणं। दुःखसंततिरसंतमुच्छ्रियते संततितात्पर्यं सततिवत्तरत्यायोः। पार्थिवपरमाणुगुत
 रूपादि संतानेनानेकांतिकमिति चेन्न। सर्वात्मगतदुःखसंततेः पक्षाकरणे फलतस्तस्याप्येतेन प्रोक्त
 ता न हि सर्वमुक्तिपक्षे सर्वोत्पत्तिमन्त्रिमित्तस्यादृष्टस्याभावात्तदुत्पत्तौ वाङ्मयमिति न व सर्वप्रोक्तं एव
 वक्तोतदुत्पत्तेः प्रयोक्तुं न मस्ति। न हि वाङ्मयप्रयोक्तुं न भाविना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति। सर्वमुक्तिरेवैव्यतदिति
 वेत्ततद्विषय एव नापवस्यते तस्यैव दुःखसंतानेनानेकांति कं किमुदाहरणं तरगवेद्यपया एव मस्तु
 न वेदाहरणमादरणापमिति चेन्न। असिद्धे सिद्धौ वा समस्यैकस्य भावा एव के निदा मान इति स्थिते न हि
 प्रपियदितथा स्यात्तरा समविपरीत प्रयोक्तुं न पारिवाक्यमिति शंका न कश्चिन्नदर्थं ब्रह्मवर्षादिदुःख
 मनुभवता अथ यदि सर्वदुःखसंततिरिति चेन्न विवर्ति न हि इयता काले न किं ता भूता एकैकं स्थि

॥ श्रीः ॥

॥ ५ ॥

ने ५

॥ ५ ॥

कल्पे पद्ये कैकोपपरयेत तथा पुच्छं नः संसारः स्यात्। कल्याणमनंतत्वात्। सत्यां अतंत
 एव ह्यपवक्ताः न तु सर्वे संप्रतिसंसारस्य प्रसक्तसिद्धत्वात्। न चेतदेवन स्यादिति ब्रूमि
 ति चेन्न। कालनियमप्रमाणाभावात्। न व सर्वोत्पत्तिमन्त्रिमित्तादृष्टानुपपत्तौ सर्वमुक्तेर
 नुपपत्तिः। अपवर्गस्य भोगतत्साधनेतरत्वात्। न ह्यदृष्टनिवृत्तिरप्यदृष्टसाध्या एकस्या
 प्यनपवर्गप्रसंग इति। स्यादेतत्। आदिमतीप्रदीपसंततिर्निवर्तते। दुःखसंततिस्त्वना
 दिः। इयमनुवर्तिष्यतरति चेन्न। मूलो ह्येदं नुवर्त्योः प्रयोक्तुं कत्वात्। मूलो ह्येदेहि संतते स
 ह्येदः। मूलानुवर्तौ वानुवर्तिः। अन्यथा त्वादिमत्वाविशेषे कालनियमो न स्यात्। काविप्रदी
 पसंततिः प्रहरमनुवर्तते। काविदहो सत्रमित्यादिनियमो हि तैलादिमूलो ह्येदनियमप्र

केतुः

अ१

त४

ज्ञा२

॥प्रो॥

॥६॥

युक्त इति शरीरं वाव संतं प्रिया प्रिये न स्पृशत इत्या गमाच्चायमर्थो भवसेयः स्फादेतत्वात् तत्त्वज्ञानं
 नंदिविरोधितया समूलमिच्छा नमु मूलमन्त्रिणे य सहेतुः न वाप्यपत्याशब्देन वाक्यनितमि
 दमपरोक्षं मिच्छा ज्ञानं निवर्तयितुं मुस हतेदिदो हा दो तथा नुपलब्धेः ततोपरोक्षं नमु
 श्यापि बलवत्तरं तत्त्वज्ञानं निवर्तन समर्थं तच्च कुतो भविष्यतीत्यत आह तच्चेति ॥१॥ देव्युपरोक्षं
 दना उपदेशो वेद इति यावत् तत्तेनाभिप्रेत्यात्प्रतिपादिता इमां त्वा अयमर्थः शास्त्रेण पदार्थो
 निविद्य श्रुतिस्मृतीति सा ह्यसंयुता परिच्छेदो गविधिना दीर्घकालादरनैरं तयं सेवितानि
 वृत्ति लक्षणा इमां देव तत्त्वज्ञानमुपयते यतो विद्वेत् पदं ज्ञेयं ननु पपयत्याविना विवे
 कः न न विवेकनादि नोपदेशमात्रेणाश्रया मलक्षालं न न वते न विनाशं कशुकस्थाभ्यासः

लो३

तप० ॥ नवतमंतरेण निवर्तको धर्मः ॥१॥

॥६॥

ज्ञानकर्मसमुच्चयः

नवतमंतरेण इह भूमि विभूमसमुच्चयेन समर्थस्तत्त्वज्ञानसाक्षात्कार इति एतेन सत्त्व
 शुद्धिद्वारेणागदुपकारकं कर्मसन्निपत्योपकारकं न तत्त्वज्ञानमिति मंतव्यं न तु तुल्यकत्तया
 तत्त्वसमुच्चयः नापि ज्ञानेन धर्मोक्त्यते विहिततादिति धर्मस्मैव प्राधान्यं ॥६॥ द्वारेणोपयत्ता वदुष
 कल्पाना नवकाशात् अथवा भेषजादिष्वपि तथा कल्पेता उपपत्तिविरुद्धं काम्यनिषि
 योक्त्या गादेवासमुच्चयानुपपत्तेः नाप्यसंकल्पितफलं काम्यकर्मसमुच्चयः चतुर्थविधिविरो
 धात्वा यवन्नित्यनेमिन्निकर्मसमुच्चयस्य स्यात्पित न एतानुपपत्तेः यत्प्राप्तविहितकर्मणा
 ज्ञानस्य समुच्चय इत्यपि नास्ति तदभावेऽहस्य स्याज्ज्ञाने सति मुक्तेः यतः स्मरंति कर्मणैव दिशं
 सिद्धिमास्थिता जनकादय इति न्यायागतं धनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठातिथिपियः ॥१॥ तत्त्वसत्यवादीन

पि०

चित्तव२

प्रम४

कि० २०

तत्त्व ३

पारश्व ४

न

॥ श्रीः ॥

॥ ७ ॥

गृहस्थापिदिमुच्यते इति वनवसाधर्मस्यावेविशेसाधवेविशेषमुपपद्यते न वस्त्वर्गवदप
 वर्जयिष्यकारभेदः संभ्रति। तस्मात्तत्त्वज्ञानमेवनिश्रेयससाधनं। कस्मात्तु अतुल्यवृत्तत्वं
 ज्ञानस्य ज्ञानार्थिनस्तत्पुतिबंधकाधर्मविरोधनद्वारेण प्रायश्चित्तवदुपपुष्टेयं ते। उच्यते तत्त्व
 ज्ञानस्य त्वंतरालवद्वेष्टेः कारोरीपरिसमाप्तिवत्प्राश्नाश्रमकर्मसमापनं लोकसंग्रहार्थं
 मिति युक्तमुच्यते मः॥ एतेनोथातो धर्मव्याख्यासामर्थ्यात्। यतोभ्युदयनिश्रेयससिद्धिः संघर्षः।
 तद्वदनादस्माद्यप्रामाण्यमिति विस्मृत्वा व्याख्याता॥ अन्यथा व्याख्याने हि यतोभ्युदयेति प्रत्येक
 समुदायाभ्यामुभयत्राप्यव्यापकं स्यात्। तद्यतोभ्युदयसिद्धिः संघर्ष इत्येतावतैव लक्षणे सि
 द्धकारणत्वेन निश्रेयसस्य सहेतुत्वं प्रतिपादयितुं निश्रेयससंग्रहणमिति। एवप्रतिपन्नप्रयोगः

॥ ७ ॥

धेय १

इत्यदि

तत्त्व ४

विभागस्प ४

नार्थिसंबंधोजिज्ञासुः पृच्छति। अथेति। कानिद्रव्याणि कियंति वा के गुणाः कियंतश्च। कानि कर्मणि कि
 यंति वा किं सामान्यं कतिविधं वा। के विशेषाः कः समवायः किं व सामान्यतो। क विशेषतश्च पदार्थानां
 द्रव्याणां गुणानां कर्मणां त्रिधादिज्ञेयं। व कारोमिधः समुच्चये। साधर्म्यवैधर्म्ययोरेषेवांतर्भूतत्वं
 मय्यकलत्वं लक्षणार्थमपि न प्रश्नः। तत्रेति। तत्र ज्ञेयेषु वा कृतेषु द्रव्याणि पृथिव्यादीनि। पदार्थेषु नाधिक
 संख्या व्यवहोदपरत्वादेव न वत्वं लब्धं तथापि स्फुटार्थं न वंग्रहणं। एवकारश्च विप्रतिपत्तिरिति सा
 र्थः। सामान्यसंज्ञाद्रव्यमिति विशेषसंज्ञापृथिव्यादिका। तस्योक्तानि स्मृत्तकृतेति शेषः। अ वगता
 भावस्य तस्योक्तेरागमलोदनवगताप्रभावस्य लोकाप्रसिद्धा र्थानुवादकत्वात्। लोके वैतावतामेव
 सामान्यतो विशेषतश्च व्यवहारः। किंपुनरत्र प्रतिषिद्धते न वैवेति। नह्यनवगतस्य प्रतिषेधः संभ
 वति। उच्यते। द्रव्यसतो न व वा ह्येतत्। न व वा ह्यस्य सतो द्रव्यत्वं। तथा प्रतिपन्नस्यैव प्रतिपन्ने निषेध इति

पि १

पि ३

वा १ व १

क० म०

३३

श्रीः॥

५६५

हवरित गुणं तशनुपलब्धेऽपि । न तावच्चायातेऽसौ रूपमेव । तद्रूपस्य तु कृत्वा स्वरत्ननियमात् ।
 न वेदुनी लघुभावदाश्रयोपाधेरतथा भूतमिदमाभातीति सांप्रती शैलुभूतलुस्फटिकपदरा
 गायां श्रूयमानं नुविधानात् । तस्माद्गुणोत्तरमेवेदं तेनैव सदिति वाक्यं । तथा वेतुहेतुद्वयहणं तु
 द्विरह एव तद्रहणमिति विपरीतमिति महत्तु पयपत्तिः । अतएव न पाथः पृथिव्योः । आलोकनिरपे
 क्षवदुर्गोऽस्य तात्पर्याद्विषये वेदमाशेषितं रूपमित्यपि न समीचीनं । कात्यालोकसहकारिविरहे
 न तुषस्तदशेषेण सामर्थ्यात् । तदेव हि धर्मात्तरं समाश्रयते पितृपातिमवत् । तत्रैव वानियुत
 देशे नियतदेशत्वं नदीयस्मरणपसि महत्त्ववत् । उभयथापि तत्प्रथमं तरेणानुपपत्तिरेव
 आरोप्यत्वादस्य न आरोपविषयत्वात्तस्यैवानवालोकात् । मंतरेण रूपगृहणे वक्षुषः सामर्थ्यं

॥६॥

शा४

मित्युक्तं । न आरोप्यारोपविषयाप्रथने भ्रांति संभवः । न दोभयोरन्यतरस्मिन्नं वा पृथक् सैव वक्षुषो भ्रां
 तिजनकत्वं । न वायमवाहुषप्रत्ययः । तदनुविधानस्यानन्यथासिद्धत्वात् । स्वप्नविभ्रमवन्मानस ए
 वायं न वाहुष इति नाशं कनीयं निमित्तं । ततयनस्य गेहे स्तंभकारो न वेति संदेहानुपपत्तेः । तस्मा
 दक्रियावत्त्वाद्गुणवत्त्वाच्च द्रव्यमेव तत् । क्रियावत्त्वादेव जाकोऽप्योक्तं । रूपवत्त्वादेव न मनोवायूस्प
 शरहितत्वाच्च न पृथुः । ऊलं तेजो वेति । दशमं द्रव्यमिति प्राप्तेस्तत्कथं न वैवेति । न वक्षुतोऽप्यक्रिया
 वत्त्वे रूपत्वे वा वाहुषप्रसंगतः । आलोकसहकारि एव वक्षुस्तत्र सामर्थ्यावधारणादित्युक्तं ।
 न वेदमद्रव्यं रूपिद्रव्यं । रूपवतोऽस्तु त्तिरीयकत्वेन निरवयवस्य परमाणुतया अतो द्रियत्वापत्तेः ।
 नाप्यनेकद्रव्यं द्रव्यं । स्पृशरहितद्रव्यत्वेनानारब्धत्वात् । मनोवत् । न वक्षु रूपवत्तया स्पृशो नुमास्यते । तद

व३

व३

नं२

व३

व३

किंमर्थं

भावप

हि ५

॥ श्री ॥

॥ १० ॥

हितस्यापि पुरुषार्थहेतुत्वादाय तत्वात्मानं न सौ नुपलभ्यमानं धर्मस्य स्वयं नुपलभ्यमानं स्ववैयर्थ्यं
 र्थादेवारंभानुपपत्तिरिति संप्रतं रूपवत्त्वस्य प्रागेवाप्यतत्त्वप्रसंगेनापास्तत्वात् प्रत्यक्षतत्त्वस्य
 बानुभवसिद्धत्वादित्येतत्सर्वमभि संधाय भगवान्मुनिराहा इत्युक्तं गुणकर्मनिष्पत्तिवैयर्थ्याद्वा
 वस्तुमदिति। सोपिकथं मालो कर्मनरेण प्रतियोगि स्मरणधिकरणग्रहविरहे विधिमुखेन वाच्यं
 षडतिवेत्ता ब्रह्महेतुद्वयद्वयवत्तुस्तदंशहेतुतदपेक्षतो एवैतदितरविशेषात् सा कल्प्यत्वात् तदा
 लोकाभावेऽप्यलोकापेक्षा स्यात् यदि आलोके तदपेक्षा स्यादिति न तत्तदस्ति प्रसुतविरोध एवात
 स्मिन्नस्ति तदभाव एव न स्यात् किं तदपेक्षेण वक्तुं भाग्ये तदिवावप्रतियोगि नः प्रभामदु
 ल्कस्य ग्रहण एव देशांतरे तदभावश्च ह इति न किं विदनुपपन्नं अन्यत्रापि न रात्रिमुत्तिसंधायोऽर्थ

॥ १० ॥

वर २

भावप

कारग्रहः। रात्रिज्ञानं वनदिवसमप्रतिसंधाय। निरस्तैतद्दीपवर्तिरविरश्मिः कालविशेषो रा
 त्रिरित्युच्यते। गिरिदरीर्विवर्तिनस्तु यदि योगिनो न तिमिरावलोकि न स्तिमिरदर्शिनश्चेन्न न स्मृता लो
 का इति। अधिकरणमपि दृष्टमनुमितं स्मृतं वा। इहेतुानीमं धकार इति प्रत्ययात्। विधिमुखस्तु प्रत्य
 योसिद्धः। न हिनमो प्रयोगद्वये विधिः। प्रलयविनाशावसानादिषु व्यभिचारात्। न अर्थो न भीति न वा
 कार्येऽपि प्रयोग इति तु समं समाधानं। अन्यत्राभिनिवेशोत्पत्तेः का गतिरिति वेत्तुं भ्रान्तिः। स्वाविकी
 गता वावका नुविधानानुपपत्तेः। प्रभातुल्यत्वेनेहः प्रभाप्रयेषु तत्त्वविशेषेषु द्वायादिवसेन स्यात्। का
 ययैव तदभिभवे व हलतमे न मसितेषा मालोको न स्यात्। आलोको तरेण वाभिभवे द्वायाया अणु
 दुबो न स्यात्। तस्मादावरकद्वये गत्यति यत्र यत्र तेऽसौ सन्निधिस्तत्र तत्र द्वाया ग्रहणार्थदेशतानि
 वधनो गतिभ्रम इति। कथं भावधर्माधारोपोऽभाव इति वेत्तुं किं विदेत तत्सारूप्यतत्वा ग्रहाविहतं नि

२५४४

कि० म०

॥ श्रीः ॥

॥ ११ ॥

बंधनं न त्वन्यत् अदृष्टं शुद्धः स्वाभावे सुखाध्यासोपसंयोगाभावे विभ्रागाभिभातरति एतेन नीलिरोपवा
ख्यातः शुक्लभास्वत्वविशेषितसारूप्येण तदशेषोपपत्तैः न वै वंतर कृत्वोपप्रसंगोपि आरोपे
सति निमित्तानुसरणं न तु निमित्तमस्तीत्याशेषः अदृष्टादिकं वा न नियामकं न वसेयं स्मर्यमा
णं वै तदुपमाशेषते अरुवत् वन्न गृह्यमाणमतो न सहकार्यं चेद्वा बोधमाशंकनीयं धर्मिणि निरपेक्ष
त्वात् यद्येवमाशेषितं रूपं तमोनाभावस्तदिति विगमनायां को हेतुरिति वेत्तुं उच्यते एषा नावदनु
भवस्थितिः तमोनीलं न तु नीलिमातमः न वा शेषितेन वास्तवेतानीलिमत्ता तमो बुद्धि व्यपदेशो स
मानाशौ सहप्रयोगानुपपत्तैः नीलादृष्टापरत्वे पुंस्त्ववर्मादिषु तमो व्युद्धारं व्यपदेशप्रसंगाच्च
अवश्यभावावभावावानुभवो निराशुं वनस्पध्रमस्यानुपपत्तैः न वतमः प्रत्ययो वा व्युत्पत्तेर्नील
प्रत्ययस्तु बाध्यते हेति प्रत्ययवत् तस्माद्यत्र गुणक्रियाशेषस्तदेव कारनं तु नीलिमेति सुष्टु तै

॥ ११ ॥

न वै वेति ॥ गुणान्विभ्रुते गुणा इति ॥ रूपादयः सप्तदशकं ठोक्ताः सूत्रकारेण अश्रुय गमसिद्धांत
न्यायेनात्वे पिसप्तसिद्धगुणभावास्तत्र तत्र तेषां व्युत्पादनात् अतः अश्रुय गमेव व्युत्पादनविशेषा
त् तत्थावविभागस्तत्र नूनं रूपरसगंधस्पर्शः संख्या परिमाणानि पृथक् संयोगविभागोप
रत्वापरत्वे बुद्धयः सुखदुःखे इष्टादौ प्रयत्ने शुगुणा इति हितत्वात् अत आह बहू संमुखिताः स
प्तेति अदृष्टं शब्देन धर्मा धर्मयोः सौष्टव्यं विधानं न तु दृष्टत्वं नाम सामान्यमस्ति कार्यकारणसं
ख्या न गुणविशेषलक्षणं न तु दृष्टव्यं पकानामभावात् तेन गुरुत्व इव लक्षणं संस्कारधर्मा
धर्मशब्दादत्युक्तं भवति एवं कंठोक्त्या समुच्चयेन वैकृत्या वतुर्विशतिगुणा व्यवहर्तव्याः तथा
विधुर्बुद्धि विषयतया सारूप्येण न तु संख्यायोगेनाप्यथा वै तत्तथावस्थामः ॥ कर्मणि विभ्र
रुते उच्यते ॥ अत्रापि यद्वै वेति स्पष्टार्थं विभागवदनादेव पंचत्वसिद्धेः आधिक्यमाशंक्या

क०२५

२९

॥ श्रीः ॥

॥ १२॥

ह गमन ग्रहणादितिकर्मपदार्थवैतदुत्पत्तीनां यं ॥ सामान्यविप्रकृते । सामान्यमिति ॥ समानानां भाव
 स्वाभाविकोऽनागतुको वदनां धर्मः सामान्यमित्यर्थः । तथा च धर्मिणा बहुले धर्मस्यानागतुके त्वेविव
 क्षिते निमित्तमेकमनेकवदति सामान्यमिति । लक्षणं सूचितं तद्विविधं दैवि च दर्शयति । परमप
 रं वेति । एकव्यक्तिसमावेशे सतीति वार्थः । नैकव्यक्तिर्कसामान्यमस्ति । आकाशादेव स्यते नान्यून
 नतिरिक्तव्यक्तिकमिति । बुद्धिरूपलब्धिर्ज्ञानमित्यादि पर्यायस्थितौ । न मिश्रव्यभिचारीति निष्क्रम
 णप्रवेशनादि । जाति संकराय तौ । न सामान्यादि व्यक्तिकमनवस्थानात् । न च व्याघातात् संघट्टेति ।
 तस्मात्परस्परपरिहारस्थिति विरुद्धं । अविरुद्धं तु परापरभावस्थितातिनिर्घमः । परं व्यापकमपरं व्या
 प्यमित्यर्थः । प्रमाणं सूचयति । अनुवृत्तप्रत्ययकारणमिति । यदि सामान्यं न स्याद्विनेष्यनुगताकार्य
 त्वेन न स्यात् । इयं गुणकर्मणा मापि हि सामान्यद्वारेणैवानुवृत्तप्रत्ययहेतुत्वात् । परमुदाहरति ॥

ए ४

बं ४

॥ १२० ॥

न वेति । सात्ता सामान्यपरमिति अवहर्त्तव्यं । कुतो महाविषयत्वात् । इयत्वाद्विषयोधिकविषयत्वात् ।
 एवमन्यत्रापि पदपेक्षयाधिकविषयंतत्तदपेक्षयापरमिति व्यवहर्त्तव्यं । यथा सत्तेत्यर्थः । सा व
 सत्ता सामान्यमेव । ननु इयत्वादिवदि शेषोपि । कुतो नुवृत्तेरेवेति । ननु सामान्यादिव्यो व्यावर्त्तमाना
 सत्ता यदि स्वाश्रयंतो न व्यावर्त्तयेत् इयत्वादिकमपि न व्यावर्त्तयेदविशेषात् । सत्ताया व्यक्तिस्वरूपमा
 नं व्यग्यतया व्यक्त्यनियमाभावात् । बाधका तु सामान्याद्येतस्यास्यागः । सामान्यांतरस्याहिसंस्था
 नगुणविशेषकार्यकारणादिव्यग्यतया तेषां वनियतत्वात् । न सर्वत्राभि व्यक्तिः । न हि वस्तु स्वरूप
 मेव सत्ता स्तु । न वगोत्वाद्यभावेऽपि यदि गौरिति प्रत्ययानुवृत्तिः स्वरूपतः स्यात्तत्तदा श्वादावपि स्या
 दिति वद्यदिसत्तेया विनापि सत्सदिति प्रत्ययानुवृत्तिः स्वरूपतः स्यात्सर्वत्र स्यादिसति पक्षिपक्षिरिति
 वाच्यं । तदनुवृत्तेस्तदभावे पाष्टत्वात् । न प्रत्ययानुवृत्तेर्निमित्तमंतरेणानुपपत्तेः । न वविशेषात्

कौमुदी

॥३॥

॥३॥

वतन्निमित्तं। लक्षणमात्रं वा सा सामान्यमात्रे चोदप्रसंगात्। न हि विशेषां लुप्तोपवाविहाय क्वचित्सा
 मान्यानि व्यक्तिरस्ति। कथं तर्हि सामान्यादौ सत्सदिति प्रत्ययः। सत्तैकाग्र्यं सप्तम्यादुणादिषु सु
 प्याप्रत्ययवत्। अभावेपि तर्हि स्यादिति चेत् तान तस्य सद्दिरुद्धतयेव प्रतीतेरिति। इत्यत्राप्यपरा
 सत्तापेक्षया ल्यविषयत्वात्। तच्चैति। वस्तुर्थः। अपिः समुच्चये। अनुवृत्तेर्हेतुत्वादिति हेतुमत्
 कर्षति। सत्तायामंतेषु वैकैकनिमित्तवशादेकैका संज्ञा। इह तु निमित्तद्वयसमावेशात् संज्ञा
 द्वयसमावेश इत्यर्थः। एतद्व्याप्तादनप्रयोजनं साधयिष्यामि। न भविष्यतीति॥ विशेषा नाह॥
 नित्येति। विशेषा इति बहुवचनेनानं ल्यविबुद्धितं। केते अंत्याः अन्तेऽवसानेन वृत्ते संतीतिया
 वत्। येनोपरे विशेषान संतीत्यर्थः। सामान्यरूपेणो हि विशेषेणोपरे विशेषाः संतीत्यर्थः।
 नापरे। किं लेशेव वै शेषेण सामान्यते। केतेन तं तद्व्यतिरेकं नित्येति। अयमर्थः। नित्यद्वयेषु त

॥३॥

गुणादयो २ अ॥

यत्किं

उद्दि

वदाश्रयादिभिरेव विशिष्टबुद्धिरुपपन्नैति ततो धिकेषु विशेषेषु प्रमाणभावः। नित्येषु द्वयेषां अयं ग्रहितेषु
 समानता तायेषु समानगुणकर्मसु भवितव्यं व्यावर्तकैर्न वै भवेत्। व्यावर्तकत्वात्। न चैवं गुणादिषु पितृक
 ल्यनावकाशः। आश्रयविशेषेणैव तद्व्यावर्त्युपपत्तेरिति। प्रमाणस्त्वनं। तथा व्यवस्थिते। न तु सामान्यान्ते
 वक्तानि वितथा भविष्यति गुणावकिं पदार्थान्तर्कल्य नयेत्यत आह। तेवेति। वस्तुर्थः। अयमर्थः। तेषु
 र्थद्वैकैकव्यक्तिवृत्तयः कथं सामान्यरूपाः। अनेकवृत्तित्वेव कथं मत्तं व्यावर्तिते हेतवः। गुणा अपि भव
 तः सामान्यवन्तः स्युः। तथाप्येतत् व्यावर्तिते हेतुत्वं व्याहृत्येत। अतो निःसामान्यास्तथावगुणत्वव्याघातः
 तस्मादंतं तव्यपदेशाद्व्यावर्तिबुद्धेरेव हेतुत्वादिशेषा एव विशेषानान्वत्तं तर्ह्युता इति। एकद्व्याः स्वरूपसं
 तद्वतिलक्षणं सूचितं मिति। एवं निःसामान्यत्वेपि विशेषोपविशेयोपमित्यंगतव्यवहारोपाधेर्लक्षणं
 पाधिरध्यवसेय इति॥ समवायस्यैकत्वाद्विभागेनास्तीति लक्षणमाह॥ अयुतासद्भावमिति॥ अयुताः

४२

प्रि३

॥ श्रीः ॥

॥ १५ ॥

प्राप्ताश्चेते सिद्धाश्चेत्युत सिद्धाः प्राप्ता एव संति म विद्युक्ता इति यावत्तेषां संबंधः प्राप्ति लक्षणः समवायस्ते
 न संयोगो व्यवहृते न संज्ञा स्यात् प्राप्ति पूर्व कत्वात् तथा वनि ता प्राप्तिः समवाय इति लक्षणं सूचितं भव
 ति अज संयोगो भावो वक्ष्यते समवाय स्याति तत्वेन प्रापदे नैव काव्य वावकारि भाव लक्षणः संबधो न प्रस
 ज्यते एतदेव स्पष्टयति आधारी धार हतानामिति स्वभावत आधारी धारणां नत्वा गंतु केन धर्मे लेत्यर्थः प्र
 माणा माह इति प्रत्यय हेतुरिति इह तं तु पुपटः इह पटेषु लैले इह गवि गोत्वमित्यादयः प्रत्यया संब
 धमंतरे लानुपपद्यमानास्ते व्यवस्थापयंतीत्यर्थः अथा न्येपि शक्ति संख्या सादृश्यादयः पदार्थाः किमिति
 नादिष्टा इत्यत आह एवमिति उक्तेन क्रमेण धर्मिणा मुद्देशः कृतो धर्मैर्विना धर्मी एव परं नादिष्टाः शक्त्या
 दाना मेष्टे वांतर्भावात् तत्राववक्ष्यामः यद्यपि सामान्य विशेष समवायानां लक्षण मप्युक्ते तथापि तस्य
 हाव्युत्पादनानुक्त कल्यतयोद्देशः कृत इत्युक्तिः यद्यपि धर्मी अपि च इति नातिरिक्तं तैत आपित एव

विषय २

परस्पर मंगतामापन्नाः परस्पर विवेका योपयुज्यंते इति पृथगु अंत इत्यभिप्रायः नाह वक्ष्यामपीति अपि
 रजि व्याप्नो अस्तित्वं विविध मुख प्रत्ययत्वं प्रतियोग्य नये ह निरूपणत्वमिति यावत् अनिधेयत्वमिति वा
 नाप्योग्यता शब्देन संगतिलक्षणः संबंधः हेतुत्वं ज्ञान योग्यता रूप रूपक भाव संबंधः नन्वेतद्वयमभा
 वेप्यस्तीति वेत् आस्ता नेह तरपेक्षया वैधर्म्यमिदं विवक्षितं अपि तु षट्पेक्षया साधर्म्यं आश्रितत्वमा
 धेयता स्वाभाविका सावनि त्यद्रव्ये वास्ती त्यत आह अन्यत्रेति नित्यद्रव्या लिविहाये रंसा धर्म्यमित्यर्थः
 ननु स समवायेप्ये त नास्ति ना समवायेपि समवायांतरा भावो वाधार संनि कृष्टत्वात् तथा ववक्ष्यामः
 वकारात् न च विहाय निःक्रियत्वं समवायादे धर्म्यमितरेषां साधर्म्यमाह इत्यादीनामिति समवायि
 त्वं समवाय लक्षणः संबंधः अनेकत्वं स्वरूप भेद वकारात् समवायादन्यत्वं इत्यं विहाय पंचाना
 माह गुणादीनामिति निर्गुणत्वं गुणा भाव विशिष्टत्वं निःक्रियत्वं क्रियाया असमवायः इत्यादीनां त्रया

पिस्वभावतए ४

क. ०५५

३३

॥ श्रीः ॥

॥ १५ ॥

णाभितिसनासं वंधः समवायकृत्तणः सामान्यविशेषादुभयत्वादयस्तद्वत्। निरुपयदेनार्थशब्देन द्रव्यादेरय
 स्वयएवाभिधीयंते नापरे एव एव स्वसमयो वैशिष्टिकानोस्वरास्ववहारलाघवाय। यथा ध्यान धारणा
 समाधि त्रयमेकत्र संयम इति योगानुशासने। द्रव्यादित्रयं यत्ते कसमुदायाभ्यामिति विशेषः। तदिदमुक्तं
 स्वसमयेति। धर्मा धर्मकर्तृत्वयेति। साधर्म्यद्वयस्त्वनयवकारः। धर्मकर्तृत्वमधर्मविहाया धर्मक
 र्तृत्वधर्मविहाय। ननु कालादीनां कथं नैतत्। उच्यते। विहितनिषिद्धभावनाविशिष्टानां हि तद्देतुत्वेन
 स्वरूपतः। नवभावनावेशो ज्ञात्यादिषु स्वरूपतो द्रव्यादिकमनंतभीत्यसंभवति। निगन्तेना व्यापारत्वात्।
 अनित्यधर्मयोगेनाव्यापारित्वात्। नवज्ञानमात्रेण तेषां तदुपयोगोऽप्रियो गवदनिषेधात्। तस्मात्स्वाश्र
 यावच्छेदमात्रेणैवोपयुज्यन्त इति। कार्यत्वमभूत्वाभावि त्वे अनित्यत्वं भूत्वा अभवित्वे मिह विवक्षितं।
 अन्यथा कारणवतामेवेति नियमो न स्यात्। तदनपेक्षान्विहायेत्येवकारः। कारणत्वं ज्ञातधर्मतर

॥ १५ ॥

२२ नि ४३

कार्यपेक्षया। अन्यथा परिमंडल्यादिभ्यश्चेदस्वयग्रहणं नोपपद्यते। परिमंडिल्यं परमाणुपरिमाणं। आ
 दिग्रहणात्पममहत्वं। अंत्वावयविगत रूपरसगंधस्पर्शपिण्डाणां निहितत्वं द्विपृथक् परत्वापरत्वानि। वि
 नश्यदवस्थद्वयसंयोगविभागवेगकर्माणि अंत्यः शब्दश्चरमः संस्कारोऽज्ञानं न गृह्यते। द्रव्याश्रितत्वं य
 द्रव्यसमवायिकारणता एव द्रव्यत्वादिसामान्यविशेषपरार्थयोरप्रसंगः। तथाप्यव्यापकमन आहा अन्ये
 त्ति। नित्यद्रव्येषु पञ्चदशानि। नित्यगुणे षड्विद्वृत्तं। नित्यद्रव्याणि नित्यगुणांश्च विहाये विवक्षितमसाधर्म्यं
 व्यर्थः। आद्योसंयोगविभागो नित्यवर्गवविहायगुणा समवायिकारणतावेति वार्थः। सामान्यादीनामिति।
 स्वात्मसत्वं सत्ताविरहः। बुद्धि लक्षणत्वं बुद्धिमात्रममीषां लक्षणं प्रमाणं न तु द्रव्यादिवत्प्रमाणं तदस्ती
 त्यर्थः। अनुवृत्तिबुद्धिर्वा यत्ति बुद्धिरिहेति बुद्धिरित्येव हि सामान्यादो प्रमाणं। अकार्यत्वमनादित्वं। कथमि
 ति वेत्तु। अन्यथा स्वरूपव्याघातात्। सामान्यस्य कार्यत्वे व्यतिरेकसमवायिकारणता स्यात्। तथा वतदुत्पत्ति

हि

विनाशयोऽतीत्यनित्यविनाशे प्रतिवक्ति नित्यं सामान्यरूपतां जहात्। अभेदे तु यत्केः पूर्वमेव सत्त्वात् न त
 कारणकं स्यात्। एवं पूर्वतर पूर्वतमादि यत्किं नोपि प्रकृत्या दनादित्वं सामान्यस्य अन्यथा न स्वस्वरूपमा
 द्यात् इति। नित्यद्व्याणां कदाविदिशेषाभावे व्यावृत्तिरपि निवर्त्तता तथा नद्वय संकरः स्यात्। न न वस्वभा
 वसंकर्ये पुनरसंकर्ये स्वभावपरावृत्तिप्रसंगात्। ततः सर्वदेवासंकार्णत्वात् सर्वदेवविशिष्टानां तत्ता
 दमएव विशेषाः। समवायेऽपि नित्यसमवायः कथं समवायिकारणं विना भवेत्। न वन्या कथं न कार्यान्तरम
 र्थादा मतिक्रामेत्। कथं नोपि विनश्येत्। तथा वक्तव्यमुच्यते तापि। भावस्याविनाशिनो नु यत्तेः स
 प्रवायं तगभ्युपगमेव कथं न वस्थानापादयेत्। कथं न वापश्चादुत्पद्यमानः संयोगलक्षणप्राप्तौ स्व
 भावं न ऊह्यात्। अत्रापि पूर्वका प्राप्तिरिति हितत्। नित्यसंवेदिषु तथानभ्युपगमाच्चेति। तस्मात्सुष्ठु के
 सामान्यादुतां वयाणामकार्यत्वमिति। अकारणत्वमात्रधर्मेतरकार्यपेक्षया। असा सामान्यविशेषव

त्वमपर सामान्यविरहः। सब सामान्ये धनवस्थानादिशेषेऽपि सामान्यसद्भावे गुणत्वापत्तौ पुनः समान
 गुणेषु विशेषांतरापेक्षया मनवस्थानादेवा समवायस्ये कलात्ममवायं तत्रापेक्षामनवस्थाना
 चेति। नित्यत्वमनंतत्वात् तत्राकार्यत्वात्। अनित्यत्वं कार्यं तथा व्याप्तं। साव सामान्यादि नो व्यावर्त्तमानां स्व
 व्याप्यमनित्यत्वमुपादाय निवृत्तते। अकार्यमपि हि यद्याकाशपरमाण्वादिसामान्यादिवानिवृत्तं
 स्यात्पुनस्तत्र स्यात्कारणाभावात्। ततस्तदभावे निराश्रयं किं विरपि न स्यात्। अर्थशब्द न निधेयत्वं
 समर्थार्थशब्द न निधेयत्वं। वकाराकारणानिरपेक्षत्वमिति। उपलक्षणं वैतत्। अत्यदप्युहनायो
 तद्यथा। अनित्यधर्मत्वमविशेषाणामेव। नित्यत्वमकारणानामेव। अयोगिप्रत्यक्षत्वं द्रव्यादीनां व
 तुर्णामेव। असमवायिकारणत्वं गुणकर्मणोरेव। असमवेतत्वं नित्यद्रव्यसमवाययोरेव॥ ॥ इदं
 नो द्रव्याणामेव साधर्म्यं वैधर्म्यं बाह्यपृथिव्यादीनामिति। किं यत्तामिति त आहानवानामिति।

कि० ५०

मुत्तर ३

॥ प्रोः ॥

॥ १११ ॥

अपि रजिष्वाप्तौ। इत्यतः यो गोद्वयत्वसमवायः। इत्यतः भित्तेन वतिवक्तव्ये प्रोगग्रहणमुपलक्षणनियमा
 र्थः। अपरिच्छिन्नदेशत्वात् सामान्यसमवाययोः कथमत्रैवेदेना न्यत्रेति प्रत्ययनियमशक्तिके विबोध्यंति।
 तत्रैवेदेमत्रैवेति इत्यतः वर्तते। यत इत्युच्यते। अयमेव हि इत्यतः स्वभावो यदेतत्समवायमभिव्यंजय
 देताभिर्व्यक्तिभिः सह। न रूपादिभिर्गुणत्वं वरूपादिभिराकाराद्यनपृथिव्यादिभ्यस्तारित्यादिवक्ष्यते।
 इत्यतः मेव नास्ति गोत्वादिवदुपलक्षणरिति कथ्यते। न। कार्यश्रयतोऽपलक्षणेन साधर्म्येण भिन्नमपि
 स्पसामान्यस्य सत्त्वादिसंस्थाननिमित्तकगोत्ववदेव प्रतीतेः। अन्यथा कार्यश्रयत्वमपि सामान्यानि
 यतं न बन्धवन्त्यात्। कारणत्वं हि सामान्येन नियम्यते कार्यत्वं वा तस्मात्तद्विक्रमबाधनात् बाधनात्
 पाधिकमिति शेषः। अतः रज्ज्देदस्तुल्यत्वं संकरोथा न वी स्थितिः स्तुपदानिरसं बंधो जाति बाधकसं
 ग्रहः॥ ११॥ अंशकधर्मानुपादाय जाति निराकरणे गोत्वादिकमपि न स्यात्। न हि सास्नाद्यनवभासनेक

वि२

वे३

॥ १११ ॥

त्व२

रा३

स्वविज्ञौरिति प्रत्ययानुवन्तिरस्ति। न स्यादस्ति इत्यतः स्वात्मन्यारंभकत्वं। स्वसमवेतकार्यकारित्वं। स
 मवायिकारणमित्यर्थः। गुणवत्त्वं गुणसमावायः। तदेतद्व्यतिरिक्तमवस्थापकं। इत्यतः तुद्वयानुहारनि
 मितमित्यवसेयं। कार्यकारणाविशेषित्वं कार्यकारणयोरन्यतरेणापि द्वयज्ञातायं। न विदुः रुध्यत
 इत्यर्थः। अतः विशेषवत्त्वेन द्वयज्ञातायं स्वैव संभवतीत्यर्थः। अथवा न्यत्रावयविद्वेत्त्यदिति भवि
 स्यति। अनाश्रितत्वं वा धारेकस्वभावता। नित्यत्वं इत्यतः सनातिबोद्धव्यं। वक्तारोपि धर्म्येण विशेष
 यदितद्वयत्वं नित्यद्वयत्वं वा न्यत्र निरवयवेत्यदिति। पृथिवीत्यादि। अनेकत्वं बहुत्वसंख्या। अपरस
 तिः पृथिवीत्वादिका। तद्वत्तानसमवायः। संस्कारवृत्तावेति दुष्टव्याप्तितीत्यादि। क्रियासंदर्भद्वत्तात्मा
 न्तत्वमसर्वगतपरिमाणयोगः। परत्वापरत्वे गुणविशेषो बन्धे तो वेगः संस्कारविशेषस्तद्वत्ता।
 आकाशत्वादि। सर्वगतत्वं सर्वेषु पूर्वोक्तेषु गतत्वं संबंधः। परममहत्वं प्रकर्षकाष्टा प्राप्तिमहत्त्व

नाश्रितद्वयत्व ४

रिमाणयोगः। नन्विमत्तापरिमाणमिति वेत्तुना संख्यां रूतयोरपित अथात्वप्रसंगात्। हस्तवितस्त्वा
 दिपरिकल्पनाभावे परमाणुत्वस्याप्यभावप्रसंगात्। तदभावेपि परमस्त्वेन त्वपरिमितत्वपरमा
 एरिति वेत्तुना भावे परममहत्वापरिमितमेवाकाशादीनि कश्चिद्विशेषः। तस्मादस्तवितस्त्वादिप्रक
 र्णनिकर्षवानि तरेषोऽभावः। परस्परमनुवर्तने गुणविशेषः प्रत्यक्षसिद्धोदुरपद्रवः। तस्य
 यानिकर्षककष्ट्याः परमाणुत्वं तथा प्रकर्षकाश्रयात् परममहत्त्वमप्राप्तिः। सर्वसंयोगिसमानदेशत
 सर्वेषां संयोगिनां मूर्त्तीनां संयोगवत्याकाशादयो देशस्तेषां भावस्तद्वत्त्वं पूर्वमाकाशाद्येव सर्व
 मूर्त्तेषु वर्तते इत्युक्तं संप्रति तु नूवाकाशादिषु वर्तते इत्यप्येन रूतं। अथवा पूर्वमूर्त्ते संयोगाया
 काशादिषु वर्तते इत्युक्तं संप्रति मूर्त्ती एव न भः प्रभृतिषु वर्तते इत्यप्येन रूतं। वकाराक्रियापरत्वा
 परतवेगविरहः। पृथिव्यादीनामिति। नूनतमोपाधिकं सामान्यं। अथ जातिरेव तर्हि न स्यात्। तस्मात्।

श्रीः ०

॥१८॥

॥१८॥

संज्ञकनियमाभावेन व्यक्तिनियमानुपपत्तेः। बहिर्निद्रियग्राह्यविशेषगुणवत्तैव व्यंजकेति वेत्तुना तदा
 मूर्त्तत्वमपि जातिरेव स्यात्। अवच्छिन्नपरिमाणव्यंजकसामेद्रावात्। एवमस्तु कोऽप्युच्यते वेत्तुना।
 तिसंकरप्रसंगात्। तथाहि भनसिमूर्त्तत्वं न भसि नूनत्वं भिमिथः परिहारेण वर्तमानं पृथिव्यादौ स
 कार्यता अस्तु तर्हि पृथिव्यात्वाद्यनेकनिबंधनपूर्वभूतशरीरादिवरिति वेत्तुना एकनिमित्तसंभवात्
 नेककार्यकल्पनवकाशात्। तस्माद्भूतव्यविषयाश्रयतया नूनानि प्रसिद्धानां व्यंते। इन्द्रियप्र
 कृतत्वमिन्द्रियोपादानत्वं। तच्च न भसोऽवच्छिन्नानवच्छिन्नकल्पनयोः पारंगीयं। अन्यथा मूर्त्तेभ्य इति प
 वमासमानतंत्रे स्वतंत्रे वमनस एतद्देवमनस्यात्। प्रकृतिशब्दः स्वभावाद्येवा। तथा वमतो वचेदाय
 तन्निधिसिद्धं वासुपदमनुसंवेयावाह्यैकैकेन्द्रियग्राह्यविशेषगुणवत्त्वं। बाह्येनानात्मगुणग्राहितो
 केकेन प्रतिनियतेन्द्रियेण साक्षात्कारिज्ञानसाधनेन ग्राह्यग्रहणयोग्याद्ये गंधादयो विशेषगुणाः

ताप

श्रुतिः

स्पष्ट

मिथ्यानि

लेख

ने

वृत्तिरे

नेद

गुणाः

य

॥ श्रीः ॥

॥ १९५ ॥

बाह्येन्द्रियग्राह्यविशेषगुणवत्त्वं

परस्परं व्यवहारे हेतवस्तद्वत्त्वं। अत्र विवक्षा भेदेन बाह्ये कैके दिव्यग्राह्यगुणवत्त्वं वेति दृष्टम्। वतुर्णा पृथिव्य
प्रेते जो वायुनां दुर्वारं भक्तत्वं द्रव्यसमवायिकारणत्वं। स्पर्शवत्त्वं स्पर्शसमवायः। उपलक्षणं वेतत्। अत्रोत्तराण्य
त्वमहत्त्वे स्थितस्थापकसंस्कारयोगः। शरीरेन्द्रियारंभकत्वं वेत्यपि दृष्टम्। त्रयाणां पृथिव्यप्रेतसो प्रत्यक्षत्वं
सुदृष्ट्या सुत्वं रूपवत्त्वं रूपसमवायः। द्रवत्वं द्रवत्वसमवायः। संभाव्यत्वं वेतत्। द्वयोः पृथिव्युदकयोर्गुरुत्वं
कार्यपतनं। रसवत्त्वं रसो माधुर्यं रसि दृष्टम्। आलोकप्रकाशत्वमभास्वरूपवत्त्वं वेति वार्थः। भूतानां नो
शेषिकगुणवत्त्वं। स्वायत्तवत्त्वं दोषादि कावांतरसाभ्यां विशेषवत्त्वं। वैशेषिका गुणरूपादयो बुद्ध्यारपश्च
द्वत्त्वं प्रत्यक्षगुणवत्त्वं। चित्तुदकात्मनां वदृशगुणवत्त्वं। संख्याभावेण साधर्म्यमेतत्। न व्यापकं पर
मेश्वरात्मन्यसंभवात्। तान्त्रेयगणपित्यति। आशाभनां क्षणिके कदेशवन्ति विशेषगुणवत्त्वं। क्षणिका आशु
तरविनाशिन एकदेशवत्त्वं। व्याप्यवत्त्वं यस्तद्वत्त्वं। अत्रापि विवक्षा भेदेन कदेशवन्ति विशेषगुणवत्त्वं। क्षणिके
विशेषगुणवत्त्वं वेत्यपि दृष्टम्। आकाशे तादृशगुणः शब्दः आत्मनि बुद्ध्यादिः। दिक्कालयोः पंचगुणवत्त्वं।
विशेषापन्नाभ्यव्यवहाराय गुणविशेषगुणाः

तानां पृथिव्यादीनां पंचानां श्री
चतुर्गुणा विशेषतो विवक्षिताः। संभावितं वेतत्। धर्मः

५

रूपापरिमाणपृथक् संयोगविभागपंचैव गुणाः दिशिकाले वा सर्वात्मनि मत्तं निमित्तकारणत्वं। तत्समवेतदि
त्वदिष्टत्वं कादिसंयोगविभागवर्जसर्वान्पुंसति मन्ति गृह्यते। तेषां निमित्तकारणं दिक्कालौ। न हि दिक्कालौ
नयेत्तं किं विदुष्यते। तथा व्यपदिश्यते। दृष्टं नो जातश्रुतिगेहे जातो ग्राह्य जातश्रुति निमित्तमप्येहादि न
व्याप्यपदिश्यत इति चेत्। तस्याप्यधिकरणतया निमित्तत्वात्। न ह्यधिकरणप्रकारणकमिति। यद्येवं संप्रदानत्वं
नादृष्टद्वारा धिष्ठातृतया वा तन्मात्रमपि सर्वात्मनि मन्ति निमित्तकारणमस्ति। तत्कथमनयोरेवोपन्यास इति विना
सत्या अधिकरणतया तु सर्वात्मनि मन्ति निमित्तत्वं विवक्षितं। यथा हि दिक्कालौ पाध्यधिकरणसर्वस्योत्पत्तिः।
नैव मात्रोपाध्यधिकरणेति। परत्वापरत्वा नुमेयं वेति वार्थः। क्षिति तेजसो नैमित्तिकद्रवत्वयोगः। आग्नियोगाग्निमि
तादुत्पद्यते। यद्रवत्वं तत्समवायः। सुवर्णदोते तेजसे ह्यनारोपायिने। एवं विपर्यया सर्वत्र साधर्म्यं वैधर्म्यं वा वा
मिति। एवमनेन न साधर्म्यं यत्तदेव विपर्ययात्। वावत्त्वं वैधर्म्यं। वैधर्म्यं यत्तदेव विपर्ययात्। नुवत्त्वं साधर्म्यं।
अथवा साधर्म्यं विपर्ययोपपन्नस्य साधर्म्यं। वैधर्म्यं विपर्ययोपपन्नस्य वैधर्म्यं स्वयम्बुहित्वा वायमध्यापकेन

याहं शिष्ये रिति। तद्यथा गंधवर्तनी वैधर्म्यं ब्रूति। तद्विपर्ययां प्रवादीनां साधुधर्म्या। उक्तं कुलभूषणः साधु
 र्मिगुरुत्वं रसवत्वं तद्विपर्ययादिनरेभ्यो वैधर्म्यं। विपर्ययस्त्वितरेषां तेऽप्युभयतीनां मगुरुत्वं नारसत्वं वा
 अथैवमात्मानं विहाय परार्थं तन्मत्वेतन्तु मिनो विहायानंतःकरणत्वं मनःकरणत्वं वा। अतो विहाय निः
 हृतं मकुदत्वं वा तेऽविहायानुल्लेखमदकित्वं वा। उक्तं श्रोतिरनिलानामपाकः स्य र्शवत्वं। उक्तं लोकोतिषो
 रपाकः अरूपवत्वं। दिक्कोलमनसां वैशेषिकगुणविरहः। वाय्वाकाशदिक्कोलमनसामतीदृशत्वं।
 आत्ममनसोः शरीरावयवैर्न वृत्तिलाभः। वाय्वादीनां नारूपत्वं। आकाशादीनां स्पर्शरूपरसत्वं। काल
 दाता मभूतत्वमित्यादि। तदेवमुक्तं हि मत्वादिनिर्द्वयं भितरेभ्यो विवेचिती न तु मध्यवर्तिभिरित्यविशेषोक्तिः बला
 निरव्याप्तेः। नापि परस्परतोतिव्याप्तेः। किंतु कियोनपि विवेकः संभूतिर्न वेतावतैव कृतकत्वं। आविवे
 कस्य तदवस्था तादातुकुतो विवेक इत्यपेक्षाया माह। इहैतानि मिति॥ इह प्रकारेण इहानां प्रवसरपाप्मो
 एकैकमिमेतावतैव वदितार्थं लेशश्च प्रत्ययो पाद नवीपायाभ्यस्त्वशापनार्थं। एषिनी त्वानि संबंधात्